

1.02 pregledni znanstveni članek

UDK 728.8(497 Brdo):73
prejeto: 5. 4. 2004**Gojko Zupan**mag. umetnostne zgodovine, sekretar, Ministrstvo za kulturo, Metelkova 4, SI-1000 Ljubljana
gojko.zupan@gov.si

Zbirka kipov na Brdu pri Kranju

IZVLEČEK

Kiparska zbirka na Brdu, zlasti v parku, je najbolj celosten prikaz kiparstva poznih štiridesetih in petdesetih let na prostem v Sloveniji. Odsev socialistične miselnosti in prepleta predvojnih in povojnih likovnih smeri je dokument čaščenja bližnje zgodovine, posebej NOB in dodatno spomin na maršala Tita s celopostavnim portretom Antuna Augustinčiča. Podobno velja za kiparski okras dvorca. Ta je raznorodna in pogosto neuravnotežena, saj sega od historičnih obdobj z začetka 20. stoletja do abstrakcije v šestdesetih. Z imeni Ivan Zajec, Ivan Napotnik, Tine Kos, Frane Kršinič, Boris Kalin, Grga Antunac, Vanja Radauš, Frančišek Smerdu, Karel Putrih, Zdenko Kalin, Stojan Batič in manj znanimi kolegi in njihovimi kipi je zanimiva celota ter ena redkih javnih zbirk kipov, nastalih okoli sredine preteklega stoletja, shranjenih izven galerij.

KLJUČNE BESEDE

kiparstvo v Sloveniji, kiparstvo prve polovice 20. stoletja, neodvisni, akt

SUMMARY

THE COLLECTION OF SCULPTURES AT BRDO NEAR KRANJ

The collection of statues at Brdo, particularly in its park, is a most complex presentation of open-air sculpturing in the late fifties and sixties in Slovenia. The reflection of the socialistic philosophy and the interlacement of the pre- and after-war art trends are a document of worshipping of the imminent history, particularly the NOB, and additional recollection of Marshal Tito by a full-figure portrait by Antun Augustinčič. Similar is valid for the sculptural decoration of the manor. Its decoration is variegated and frequently unbalanced as it reaches from historical periods from the beginning of the 20th century to abstract art of the sixties. With the names: Ivan Zajec, Ivan Napotnik, Tine Kos, Frane Kršinič, Boris Kalin, Grga Antunac, Vanja Radauš, Frančišek Smerdu, Karel Putrih, Zdenko Kalin, Stojan Batič, and with their less known colleagues and their sculptures it forms an interesting entirety and is one of rare collections of sculptures originating from the middle of the previous century, preserved outside galleries.

KEY WORDS

Sculpturing in Slovenia, sculpturing of the first half of the 20th century, independent, nude

Dvorec Brdo pri Kranju je pogosto opisan kot izjemen protokolarni objekt z izbrano likovno opremo. Slike, celo pohištvo so strokovnjaki večkrat predstavili. Redka besedila, v celoti zgolj Špelce Čopičeve,¹ pa natančneje opišejo kiparski zbirki v dvorcu (45 kipov) in parku (12 kipov), čeprav gre za najbolj zaokroženo slovensko zbirko večinoma bronastih kipov² iz obdobja, ko je v Jugoslaviji vladal Josip Broz Tito. Na srečo so bili pripravljeni vsaj natančni popisi, v katerih so vso opremo pazljivo inventarizirali kustosi iz Ljubljane in Kranja.

Kakšno kiparsko okrasje je imel nekdanji grad in kasneje renesančni dvorec, lahko zgolj uganemo. Jurij Brdski je v Furlaniji gotovo srečal tudi okrase dvorcev. Morda so na Brdu celo posnemali zglede in v eni od sob ali na dvorišču imeli kakšen antični kip. Gotovo so imeli v kapeli ali reprezentančnejši sobi kakšno razpelo. Verjetno je nad vrati ali glavno dvorano visel vsaj reliefno klesan ali rezljan in pobarvan grb lastnika. Kamniti grb je ohranjen na Turjaku, podobnega poznamo na renesančni utrdbi Fužine pri Ljubljani. Nasledniki Jurija Brdskega verjetno niso veliko denarja vložili v kipe po sobah ali celo v kapeli. Brdski so bili pristaši protestantov in ti v 16. stoletju niso bili ljubitelji krašenja s klesanimi in slikanimi podobami, saj jim je nasprotoval celo sam Primož Trubar. Kasnejši lastniki Gallenbergi so dvesto let staro stavbo prilagajali novim načinom bivanja. Domnevamo, da so v njihovem obdobju nastale nekatere dekorativne stenske poslikave, skoraj gotovo dvoetažna kapela sv. Mihaela v SV stolpu dvorca. Mašna licenca zanjo je bila podeljena leta 1712. Kapela je bila po drugi svetovni vojni grobo prezidana in poznobaročnih lesenih angelov,³ ki so krasili oltarno sliko v času obiska Franceta Steleta, ni več. Morda so jih prodali že Zoisi, saj je revščina v 19. in v začetku 20. stoletja lastnike prisilila, da so razprodali vse, kar je ostalo v stavbi. V dokumentih inventarjev s kipi ni. Danes o kakršnihkoli starejših kipih pred letom 1940 skoraj ni sledu. Ostajajo nam neprepričljive domneve, čeprav slutimo, da dvorec v prvih štirih stoletjih razvoja ni bil čisto brez okrasa. Opremljevalci so skušali to zadrego nadgraditi z izdelki iz drugih zbirk. Leseni celopostavni sv. Mihael (18. stoletje) z delno polomljenima rokama, prenesen z gradu Strmol, je ikonografsko zanimiv, vendar z dvorcem Brdo nima neposredne povezave.

Karađorđevići so prenovljeni dvorec bogato opremili. Lastnik knez Pavle, eden največjih poznavalcev likovne ustvarjalnosti tedanje Evrope, je skupaj s svojo ženo kupoval slike in kipe po Evropi in celo v slovenskih starinarnah in na razstavah. To so potrdile najdbe več predmetov v slovenskih muzejih. Prepričani smo, da je Brdo opremil tudi s kipi. Njihov seznam nam ni znan. S fotografij smo razbrali samo dekorativen akt sedeče žene ob bazenu in standardno, obrtniško oblikovano levjo izlivno glavo manjšega vodnjaka z letnico 1936 v parku.

Ob srčastem bregu manjšega ribnika je tik nad vodno gladino ostal v travno površino zarinjen kip, ženski akt. Tja je zašel ob eni od preureditev po drugi svetovni vojni. V devetdesetih kipa niso predstavili na rob parka, med skulpture z značilno socrealistično zasnovo. Bronasti akt spominja na Meštrovičev⁴ bronasto figuro Ženski akt iz leta 1932.⁵ Gre za podobno zleknjeno golo figuro z napetimi prsmi, postavljeno na nagnjeno »ležišče« in z upognjenima nogama. Neposrednega posnemanja ni mogoče potrditi, saj je podobna stojna drža znana že od antike in Michelangela naprej. Značilno stojno držo je večkrat preizkušal Karel Putrih,⁶ saj jo ima še Dekliški torzo iz leta 1937, le nekoliko drugačna je plastika ležeče ženske figure iz leta 1940. Če bi kip na Brdu pravilno dvignili iz ležečega položaja, bi bil pred nami kip sedeče Putrihove Kopalka,⁷ kar so kustosi delno zapisali v

*Kopalka ob bazenu na terasi, Karel Putrih, 1940
(Fototeka Moderne galerije, 7667)*

¹ Poleg več kataloških popisov je edino natančneje besedilo dr. Špelce Čopič, pripravljeno za vodnik v zbirki Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Njena zasluga so preverjene atribucije kipov, s katerimi je omogočila nadaljnje ocenjevanje zbirke in nastanek tega članka, za kar se ji iskreno zahvaljujem.

² Dodanih je nekaj kamnitih (10), lesenih (3), iz žgane gline (2) in mavčnih kipov (3).

³ Okvir slike sta na spodnji strani navidezno držala dva vitka krilata mladca, zavita v draperije. URSKD, Fototeka INDOK, št. 3157 in 14123 (foto: France Stelè).

⁴ Vrpolje, Hrvaška 1883 – South Bend, ZDA 1962. Najbolj priznan kipar stare Jugoslavije, učitelj večine mlajših kiparjev, ki so se šolali v Zagrebu.

⁵ Kečkemet, *Ivan Meštrovič*, str. 31, fot. 85.

⁶ Ljubljana 1910 – Ljubljana 1959. Putrih se je šolal v Pragi. Kipar je sodeloval z Neodvisnimi.

⁷ Kip je signiran in datiran levo spodaj na bronastem štoru, na katerem žena sedi: PUTRIH / 40.

*Velika dvorana s kipi Štirih letnih časov, Zdenko Kalin, okoli 1956
(Arhiv Protokolarnega servisa, Brdo)*

svoje popise. Putrih je akt oblikoval v mavcu že za razstave v Sloveniji in morda v Beogradu ob koncu tridesetih let,⁸ kar nam je pomagala razbrati Špelca Čopič. Avtorstvo Karla Putriha je znova potrdil natančen ogled kipa in čiščenje mahu ter trave ob podnožju, kjer se skriva signatura.

Verjetno so na eni izmed omenjenih razstav knez Pavle, njegova žena ali kakšen pomočnik opazili odlično modeliran Putrihov akt s stegneno levo nogo in nekoliko nazaj zapognjeno desno ter z rokama, s katerima se sedeča za hrbtom naslanja na sedež. Zrelo žensko telo je polno erotične energije, ki jo le delno zanika v levo zasukana glava z lasmi, spetimi na glavi in z obrazom brez izraženih čustev. Kiparju so naročili bronast odlitek za okras bazena na terasi dvorca Brdo. Očitno svetovljanskega kneza ni motilo golo žensko telo, ob katerem so se igrali mladi kraljeviči. Kakovostno odlit⁹ kip so postavili tik ob bazen na njegovo severno stran, kjer je bil postavljen po vseh pravih namestitve javnih kipov. Svetloba je temen bron na svetli terasi oblikovala z južne strani. Med nogama sedeče žene je kipar namestil večjo vazo,¹⁰ iz

katere je pršlo več curkov vode v bazen. Kako je kip preživel poveljno pljenje in ponovno urejanje na gradu, ni jasno. Znašel se je na trati ob vodnem zrcalu v parku, kjer so ga zlekli bolj, kot je to želel kipar s svojimi originalnimi rešitvami, in zadrego skrili s travnato rušo.

Drugi kip, za katerega domnevamo, da se je ohranil v dvorcu iz obdobja jugoslovanske kraljevine, pa za to nimamo pisne ali fotografske potrditve, je bronasto poprsje carja Petra Velikega¹¹ iz začetka 19. stoletja. Gre za značilen portret velikega ruskega carja, po katerem je dobila ime prestolnica ruske države. Pod ponosno dvignjeno glavo je carjevo poprsje oblečeno v dekorativen oklep z reliefi. Kdaj natančno je kip prišel na Brdo, ni popolnoma jasno, najbrž z enim od daril knežjih sorodnikov in obiskovalcev.

Današnja kiparska oprema dvorca je, razen omenjenih posebnosti, v celoti odraz dobe po drugi svetovni vojni in stagnacije do osemdesetih let, ko je umrl maršal Tito. Njegovi pomočniki in sledilci so skušali na Brdu oblikovati miniaturni poveljni slovenski Versailles, v katerem naj bi se med drevoredi in ribniki, ob žuborečih potokih in poteh ter na košenicah pojavljali kipi z ustrezno motiviko. Kipi v dvorcu in parku so prišli na vrsto zadnji, ko je bila arhitektura že urejena in večina

⁸ Čopič, Karel Putrih. Ciril Velepich, Biografija, str. brez oštevilčenja.

⁹ Kip je med skulpturami v parku odlit v najbolj kakovostno zlitino. Površine so gladke, z enakomerno barvo in strukturo ter uravnoteženo patino.

¹⁰ V podnožje kipa je spretno izvrtana okoli dm široka okrogla odprtina, skozi katero je bila napeljana vodovodna cev v danes izgubljeni vrč.

¹¹ Na kipu je podpisan livar V. Ekimov iz Sankt Peterburga. Dodana je datacija 1808. Kip ima sočasen kamnit podstavek.

sob opremljena s pohištvo in verjetno s slikami. Na izbor opreme in kipov je vsaj v začetku nekoliko vplival izkušeni arhitekt Vinko Glanz, ki so mu zaupali levji delež prezidav dvorca. Glanz je z izborom posameznih kiparjev, s katerimi je imel zaradi postavitve spomenikov NOB in okrasov arhitektur¹² veliko izkušenj, potrdil dolgoletne vezi z uveljavljenima Borisom in Zdenkom Kalinom¹³ ter s Karlom Putrihom, s katerimi je sodeloval pri postavitvah javnih spomenikov.¹⁴ Kiparji so bili podvrženi več selekcijam, ki gotovo niso bile delo likovnih kritikov. Pomagal je še slučaj, ko so ob preurejanju vile Bled likovno opremo hiše in parka preselili na Brdo.¹⁵

Notranjo opremo so zbirali bolj skrbno in jo nenehno dopolnjevali z nakupi in darili maršalu. Za dvorec Brdo so bila izbrana pretežno dela slovenskih avtorjev in nekaj njihovih hrvaških sodobnikov, ki so bili morda Titu ljubi. Če so bile skulpture estetsko neustrezne, so darila, kljub dobri volji darovalcev, pozabljena končala na podstrehi, skupaj z vzhodnjaškimi španskimi stenami in ljudskimi rezbarijami. Enako verjetna je domneva, da so kipi hrvaških avtorjev dediščina Karađorđević, saj so vsi po vrsti datirani v čas pred drugo svetovno vojno. Druga teza je celo verjetnejša, saj sta posebej kipa Vanje Radauša¹⁶ Bronasti torzo (1934)¹⁷ in dvojni akt Objeta (1934) zelo izbrana za svoj čas in ju je gotovo priporočil izkušen likovni kritik ali poznavalec.¹⁸

Kipe za dekoracijo parka so, kot omenjeno, večinoma prepeljali iz vile Bled in redke iz drugih zbirk. S teorijo postavljanja parkovnih kipov se niso pretirano ukvarjali, zato so za zeleno okolje uporabili skoraj izključno bronaste kipe. Ti so podobne barve kot naravno okolje in so v parku premalo kontrastni. Med plastikami na prostem so zgolj figuralni kipi, ki so nekakšni tričetrtinski posnetki značilnih javnih skulptur, kakršne so stale npr. na glavnem trgu v bližnjem Kranju. Kipi segajo do naravne ali nekoliko povečane naravne velikosti, kar je za čas socialističnega realizma in modne gigantskosti posebnost, značilna za slovenske kraje, kjer so le redki kipi posegli v res monumentalne dimenzije. Bronasti kipi v parku Brdo so nedvomno nastali za zunanji prostor. Po pripovedovanju in kataloških popisih¹⁹ so bili

večinoma zasnovani že leta 1947 za okras parka vile Bled²⁰ in obal ob Blejskem jezeru, kjer je do danes ostal samo monumentalni Splavar Borisa Kalina, izdelan že pred vojno in odlit 1947. Ko so večino kipov dobrih dvajset let kasneje prestavili na Brdo, so jih razmestili po parku. Po osamosvojitvi Slovenije novi oblastniki niso bili zadovoljni s političnimi poudarki socialističnega časa in revolucije, ki jih izražajo kipi partizanov, delavcev in bombašic. Da jih skulpture ne bi motile, so se z upravljalci dogovorili, da jih prestavijo na rob parka, ob visoko živico pred hipodromom. Združili so sedem kipov, Tineta Kosa Udarnik in Drvar, Borisa Kalina Na čelu brigade, Zdenka Kalina Partizan in Žanjica, Karla Putriha Bombašica in Delavec s kompresorjem. Kasneje so dodali skulpturo maršala Tita. Nova postavitve na zahodnem robu parka je poskus oblikovanja nekakšnega kiparskega skansena. Pozitiven rezultat je ohranitev vseh kipov v parku dvorca kljub njihovi partizanski ikonografiji. Dvig posameznih skulptur na visoke podstavke in pred živico je manj ustrezen.

*Kipi v parku: Bombašica, Karel Putrih, 1947
(foto: Gojko Zupan, 2004)*

¹² Palača OLO (občina) Nova Gorica; Ljudska skupščina, Ljubljana.

¹³ Starejši brat Boris: Solkan 1905 – Ljubljana 1975 in mlajši Zdenko: Solkan 1911 – Ljubljana 1990.

¹⁴ S Kalinoma je bil Glanz v sorodu po ženini strani.

¹⁵ Vilo Bled je urejal Vinko Glanz s sodelavci. Zato pri izboru kipov ni bilo veliko razlik.

¹⁶ Vinkovci 1906 – Zagreb 1975

¹⁷ *Jugoslovenska skulptura*, str. 191, brez oštevilčenja.

¹⁸ Pričevalci nimajo natančnih podatkov o času nakupa ali prenosu posameznih kipov. Arhivski viri pa še čakajo.

¹⁹ Čopič, *Karel Putrih*, str. brez oštevilčenja.

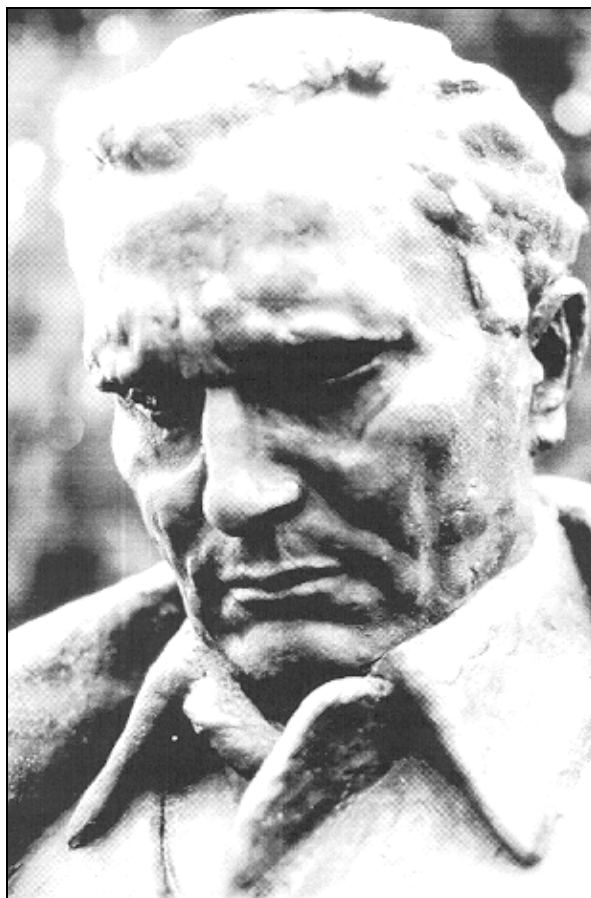
²⁰ Vsi kipi so bili zabeleženi v katalogih in literaturi. Šijanec, *Sodobna slovenska umetnost*, str. 319-354.

Iz neposredne bližine so betonski podstavki previsoki in kipi ne pridejo povsem do izraza. Bronasta sivo zelena barva je premalo kontrastna ob rjavo-sivo-zelenem grmovju, kljub želji, da bi sledili teoretično pravilni orientaciji kipov proti jugu. Najboljši učinek imajo skulpture v jeseni, ko je listje grmovja orumenelo. Kipi, razen Udarnika Tineta Kosa,²¹ so postavljeni zelo strnjeno, kar jim ni vedno v prid.

Drugi Kosov kip je podoba moža, ki se je vzpel z dvignjeno sekiro. Dviga jo s sklenjenima rokama nad in za glavo. Boris Kalin je zasnoval vzorčno skupino socrealističnih figur Na čelu brigade. Trojica zanosno nosi zastavo. Šablonsko so zbrani dekle in mlajši fant ob strani in starejši zastavonoša v sredini. Figure so delno oblečene, v duhu časa pa razkazujejo nekaj mišic. Enako šablonska je prva plastika mlajšega Kalina, Partizan. Druga, skulpturalno bolj polna in kakovostna je jedra, včasih celo pretirano jedra Žanjica. Stojeca žena presipa zrnje v dlaneh in se nasmiha obilni letini.²²

Putrih je podobno kot prijatelj Zdenko Kalin dobil naročilo za več kipov za okras vile Bled leta 1947. Velepč v monografiji našteva Borca, Bombašico in Delavca s kompresorjem. Do Brda sta prišla zadnja dva. Bombašica je tipičen izdelek svojega časa, s polno zanosom ob metanju bombe in s pozo, ki je odmev Metalca diska. Kiparsko in kompozicijsko je odlično zamišljen delavec, ki z ročnim kompresorjem vrta v tla. V upognjenem telesu in prepletu udov ter orodja je strnjen dinamičen splet trikotnikov, enako napet kot mišice delavca.

Likovno in zgodovinsko je med plastikami na prostem najbolj reprezentančen celopostavni portret Josipa Broza Tita, ki je na Brdo prišel zadnji. Njegov avtor je na podnožju podpisani Antun Augustinčić. Slavni hrvaški kipar je bil celo Brozov zagorski rojak.²³ Sveže imenovanega maršala je najprej portretiral na drugem zasedanju AVNOJ 29. novembra 1943 v Ljubljani, kjer se je poveljnik po pripovedovanju prič zamišljen sprehajal po dvorišču. Ne glede na propagandistične opise je dejstvo, da je bil Tito edini znani poveljnik nekega uporniškega gibanja, ki so mu med drugo svetovno vojno pripravili celopostaven kiparski portret. Upodobljenec v širokem vojaškem plašču je postavljen v rahel korak, s sklenjenima rokama na hrbtu. Izpod plašča stopa krepka, prepasana postava v uniformi in s škornji na nogah. Mogočnost figure poudarjajo pretehtana razmerja in gube plašča. Široki ovratnik uniforme in plašča obroblijajo

Antun Augustinčić: Kip Josipa Broza Tita, detajl glave, 1948 (foto: Gojko Zupan, 2004)

portretno glavo. Močno idealiziran portret vladarja kaže suvereno kiparjevo obvladanje materiala, obrti in likovne nadgradnje. Originalni kip se je v vojni vihuri izgubil, zato so po osvoboditvi izdelali nov, baje identičen model in ga leta 1948²⁴ odlili v bron. Kovina deluje s svojo nezglajeno površino nekoliko ekspresivno, premišljeno za odprt prostor. Odlitek rahlo nadnaravne velikosti so postavili ob maršalovi rojstni hiši v Kumrovcu. Identičen odlitek²⁵ je bil pred sedmim kongresom Zveze komunistov Jugoslavije leta 1958²⁶ prepeljan v Ljubljano in postavljen pred glavni vhod Hale A

²⁴ Kip je signiran desno spredaj na podnožju A. AUGUSTINČIĆ / 1948.

²⁵ Leta 1977 so povečan kip postavili na previsok podstavek sredi Velenja (odkritje 25. junija), ki je bilo v času poudarjanja kontinuitete po Titovi smrti preimenovano v Titovo Velenje (1981-1990).

²⁶ Kongres je bil med 22. in 26. aprilom na novo sezidanem Gospodarskem razstavišču. Paviljone so okrasili s številnimi kipi, ki so zbujali polemike. Vrteča skulptura Urške in Povodnega moža na vodnjaku je za nekaj časa omejila število javnih naročil Stojanu Batiču. Ekvilibriste Draga Tršarja, ki niso bili všeč Ivanu Mačku, so odlomili kar z jeklenico kamiona in jih kasneje popravljene predstavili v Tivoliju.

²¹ Češnjica pri Moravčah 1894 – Ljubljana 1979.

²² Čopič, Kržišnik, *Zdenko Kalin*, str. 87, 179.

²³ Klanjec 1900 – Zagreb 1979.

na Gospodarskem razstavišču. Ko so razstavišče začeli uporabljati zlasti za komercialne prireditve, so spomenik maršala predstavili, saj ne bi bilo primerno, da bi stal med razstavljenimi izdelki. Znova je bil postavljen pred Cekinov grad, tedaj Muzej ljudske revolucije, na robu Tivolija. Postavitev v osi drevoreda in vhoda ni bila posebej posrečena, ker je bil kip postavljen tik nad stopnišče in v os temnega vhoda v dvorec. Med prenovo dvorca leta 1991 so kip in podstavek predstavili v muzejski depo. Na željo upravljalcev Brda so iz Muzeja novejšo zgodovine kip posodili za postavitev v parku. Zanimivo je, da je to po 35 letih vladanja edini kiparski portret maršala na Brdu.

Na tlakovano teraso dvorca so po prenovi in popolni predelavi bazena postavili priljubljenega Kalinovega Pastirčka.²⁷ Kip je Zdenko Kalin, pogost sodelavec arhitekta Glanza, zasnoval med drugo svetovno vojno (1942) in se verjetno nekoliko zgledoval pri Mihajlu Tomiću.²⁸ Odlitek so postavili ob prvem svobodnem prvem maju leta 1946 nad otroško igrišče v Tivoliju ter s tem poudarili skrb nove oblasti za otroke. Nedvomno gre za v času nastanka izjemno prefinjeno figuro razkoračenega golega dečka, ki igra na piščal. Kipar je celoto odlikoval s spretnim zajemanjem praznega prostora in očiščeno anatomijo, prosto akademizmov in naturalizmov.²⁹ Morda je na Primorskem rojeni kipar v času vojne iskal daljni odsev Gregorčičevega "kralja" svobodnih planin, ko pohaja za tropom ovčic. Kip je po mnenju poznavalcev značilen predstavnik novega realizma. Zoran Kržišnik celo meni, da je kip najbolj popularna skulptura v Sloveniji.³⁰ Pastirček je kot maskota slovenske televizije dejansko postal ena najbolj popularnih in znanih umetnin pri nas. Lokacija na Brdu je za kip idealna, saj siva silhueta izstopa v belini terase in v odprtem prostoru, z južne strani pa skulpturo riše v odseve vodnega zrcala in na svetlo pročelje stavbe. Krhkost celote povečuje stebrast podstavek.

V parku, na Račjem otoku, samostojno stoji še en bronast kip, tipičen izdelek sredine petdesetih let. Gre za golega dečka, razkoračenega v tekaški korak. Stereotipni obraz je brez poudarjenih

portretnih značilnosti ali čustev. Izdelek spominja na oblikovanje kiparja Staneta Keržiča,³¹ saj je skoraj identičen s spomenikom Kurirčku nad Podutikom.³² Kasneje nastalih kipov v parku ni, če prezremo naivno rezljano deblo tik ob čebelnjaku.

Večje število skulptur je v dvorcu.³³ V popisih so našli 45 plastik, kar je ob velikosti celote, obveznih pomožnih prostorih, izbranim pohištvi in slikah dovolj velika številka. Ponekod so namesto skulptur kot prostorska dekoracija uporabljene vaze, pred vhodom v dvorec par svetilnikov. Posebnost obeh grajskih vhodov sta reliefni glavi na sklepnem kamnu. Kipi v poslopju, na hodnikih in v posameznih dvoranih, apartmajih in druge nimajo veliko skupnega s plastičnimi okrasi v parku. Nekateri avtorji kipov se ponavljajo, vendar so motivika, pogosto celo material in velikost popolnoma drugačni. Želja krašenja s kipi je bila v urejenem dvorcu odraz mode plemenitenja arhitektur petdesetih in šestdesetih let, saj so z njimi v istem obdobju okrasili stavbo Ljudske skupščine v Ljubljani ali Festivalno dvorano in podobno ravnali v novo urejenih rezidencah od Beograda do Brionov. Vsaj na Brionih sta opazen delež s posebnim paviljonom pustila arhitekt Jožef Plečnik in kipar Francišek Smerdu.³⁴ Kiparskega načina oblikovanja interierske plastike praktično ni prizadela vojna niti politične spremembe, saj se motivika iz obdobja pred vojno pretežno brez cezure nadaljuje.

Posamezna dela starejših domačih kiparjev so v zbirki bolj slučajnost kot rezultat načrtnega, dolgotrajnega zbiranja kakovostnih kipov ali kipov različnih avtorjev. Med starejše zanimivosti na Brdu sodijo keramični reliefi s putti,³⁵ ki so neprimerno vzdani na južni steni arkadnega hodnika v nadstropju. Goli dečki so bili verjetno namenjeni za drugačen prostor, saj je težko razumeti, da bi kipar oblikoval anatomske značilnosti tako okorno. Obrtniško boljši je zgledno izklesani goli kamniti deček na ograji stopnišča.

Med zgodnjimi likovnimi deli izstopa značilno secesijski relief Požar kiparja Ivana Zajca,³⁶ avtorja Prešernovega spomenika v Ljubljani. Kipar nam je z valovanjem v množico strnjenih figur nadgradil modne oblike in celo slike Frana Tratnika. Valovanje bežečih ljudi lahko primerjamo z renesančnimi izhodišči iz Rafaelovih Stanz, kjer Enej s

²⁷ Drug odlitek Dečka s piščaljo so porabili kot protokolarno darilo Sukarnu in Indoneziji v Bandungu. Tretji je v Moderni galeriji, četrti pred stavbo Televizije Slovenija, peti v lasti kiparjevih dedičev.

²⁸ Kipar Tomić je oblikoval skulpturo Mladi muzičar leta 1934. Gre za golega fanta, ki drži roki v pozi simboličnega igranja na piščal. Podoben je še kip Ive Despić Simonović Bato svira. *Jugoslovenska skulptura*, str. 172 in 175, brez oštevilčenja. Na piščalko igra še Goršetov Pastirček, 1931. Galerija Božidarja Jakca, Koštanjeva.

²⁹ Odlitek na Brdu je malenkost drugačen, saj deček drži piščalko tik pred usti. Kip je signiran levo spredaj na podnožju ZDENKO KALIN.

³⁰ Čopič, Kržišnik, *Zdenko Kalin*, str. 8.

³¹ Cesta pri Starem Logu 1918 – Ljubljana 1969. Kipar je avtor več spomenikov NOB (Kočevje, Slovenj Gradec). Pogosto je uporabljal figuro golega dečka.

³² *Vodnik po partizanskih poteh*, str. 54. Toško Čelo, odkritje spomenika Milanu Mravljetu, 22. julija 1961.

³³ Kipov ne obravnavam po posameznih sobah, ker so jih pogosto premeščali.

³⁴ Postojna 1908 – Ljubljana 1964.

³⁵ Predstavljali naj bi letne čase. Njihovo avtorstvo domnevno pripisujejo Alojziju Ganglu (Metlika 1859 – Praga 1935), kar bo potrebno natančno preveriti.

³⁶ Ljubljana 1869 – Ljubljana 1952.

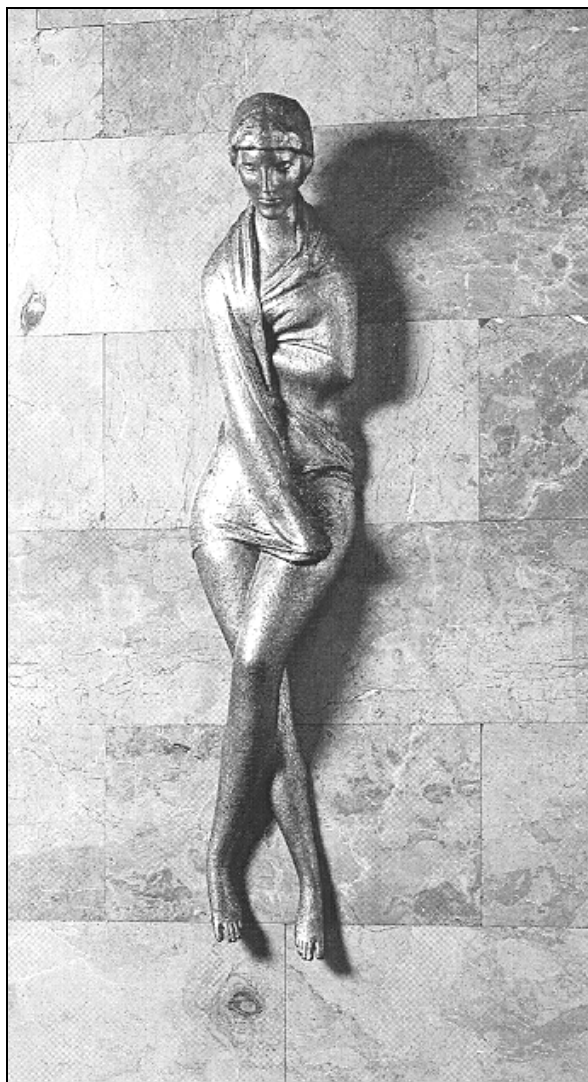
svojci beži iz goreče Troje. Bolj očitno pa kipar veliko bolj sproščeno kot na reliefih Prešernovega spomenika prevzema rodinove modne odseve oblikovanja strnjene, skoraj nefiguradne gmote. Izdelek iz leta 1910 ne bi delal sramote niti v osrednji galeriji.

Posebnost v zbirki sta še lesena kipa Ivana Napotnika³⁷ Drvar in Dekle, oba iz leta 1946. Socialna nota Drvarja je bolj dediščina predvojnih gibanj in izhodišč kot povojnega diktata; dekle okoren, v ekspresivni tradiciji izdelan akt v levo zasukane stoječe mladenke.

V dvorcu so kipi naravne velikosti redki; še ti so nastali ali bili kupljeni kot nadomestek za starejše ureditve notranjosti. Tak je kip Diane, gole bronaste boginje lova z lokom. Boginji ob desnem boku stoji srnjak. Kompozicija stoji pod glavnim stopniščem, kjer so imeli prej urejen skalnjak z nagačenim gamsom; celota je bila primernejša za lovsko koč. Gola Diana je največji bronast akt v dvorcu. Kakovosten akt z manj prepričljivimi dodatki je podpisal Zdenko Kalin. Bolj nadčasovno in klasično sta zasnovana kamnita akta Borisa Kalina. V obeh gre za odlično klesani celopostavni figuri stoječih žena. Jutro II³⁸ je Kalinova ženska varianta Michelangelovega sužnja.³⁹ Gola marmorna žena, stoječa v kontrapostu na desni nogi, ima značilno dvignjeni roki, s katerima si spenja lase na zatilju. Zanimiva bi bila primerjava kamnitega Jutra II. s podobnim izdelkom Frana Kršiniča⁴⁰ z naslovom Buđenje iz leta 1928.

Drugi Kalinov Stoječi akt je v izhodiščih glave nekoliko meštovičevski, vendar bistveno bolj izčiščenih linij. Izražen je le rahel kontrapost z naprej potisnjeno levo nogo, z nazaj nagnjenim trupom in v levo zasukano glavo z vencem las. Roki sta sklenjeni na hrbtu tako, da z desnico objema levo roko nad zapestjem. V levici drži nagubano blago, del oblačila.

Podobne velikosti so štirje reliefom prilični kipi golih ali delno golih žena Zdenka Kalina. Vsi so skoraj idealno zlit s prostorom velike dvorane. Alegorije predstavljajo Pomlad (s paličico s popki), Poletje (kos blaga kot senčilo), Jesen (z grozdom v vsaki roki) in Zimo (ovita v oblačilo). Kipar je skušal tudi s starostjo dekleta ali njegovo držo nadgraditi občutenje posameznega letnega časa. Več kot le stoječi ženski akt je manjša plastika Zdenka Kalina Po Cranachu, kjer v posnetku Venere slutimo igro čustev in senco renesančne koketnosti.

Zdenko Kalin (1911-1990), Zima iz serije štirih letnih časov, bron (foto: Miran Kambič)

Manjši ženski akti prevladujejo skoraj v vseh apartmajih in drugih boljših prostorih znotraj dvorca. Kiparsko upodobljenih borcev za interiere ni, celo obstoječi kipi fizičnih delavcev so se vedno bolj umikali v pomožne prostore za novinarje in varnostnike, kjer sta pristala Napotnikov Drvar ali Batičev Jeklar (1970). V manj dostopnih apartmajih so akti skoraj pravilo. Posamezne izjemne izdelke ali kipe večjih dimenzij so postavili na hodnike ali stopnišče.

Med najbolj kakovostne sodijo Smerdujeve male plastike. Nekatere bronaste in kamnite akte iz več serij kritiki uvrščajo celo v najbolj stroge izbore stalne zbirke Moderne galerije.⁴¹ Par izdelkov sega še v čas iskanja samostojne oblike. Eno je kar 2 m širok relief, ki ga poznamo pod različnimi

³⁷ Zavodnje 1888 – Šoštanj 1960.

³⁸ Šijanec, *Sodobna slovenska umetnost*, str. 321. Isti kip je reproduciran z imenom Jutro.

³⁹ Mavčni odlitek sužnja imajo shranjen v Hotelu Kokra. Izvira baje iz zbirke Izidorja Cankarja, ki je več odlitkov za Narodno galerijo naročil v Louvru. Kip naj bi bil poročno darilo Lojzu Gostiši.

⁴⁰ Lumbarda 1897 – Zagreb 1982.

⁴¹ *Izbrana dela slovenskih slikarjev*, str. 20.

naslovi: Rojstvo, Rojenice ali Nimfe v mavcu in žgani glini (1942 in kasneje). Smerdu je nanj postavil množico ženskih aktov. Kot na atenskem frizu so obrnjene na obeh straneh proti sredini, kjer ena med njimi drži dojenca. Relief je bil izdelan v celoti ali v kosih, odlitki so v zasebnih in javnih zbirkah.⁴² Drugačen je Stojeci ženski akt (1958?), ki bi ga lahko zasnoval tako leta 1944 kot dvajset let kasneje. Vedno bolj poenostavljene linije poudarjajo liričnost in celo erotičnost posamezne mladenke. Najbolj lirično in blizu abstrakcije so upodobljena dekleta, stisnjena v marmor med leti 1961-63: Ležeči ženski akt, Dekle s šopkom, Drobne sanje, Sedeče dekle.⁴³ Ženski akt je nosilec nekega razpoloženja, kot trdi Stane Mikuš za Smerduja. Detajlov ni več veliko, služijo bolj kot izgovor za opredelitev motiva. Ekspresivna figura učinkuje kot celota, popolnoma brez portretnih značilnosti nam kaže veselje nad oblikovanjem in notranje občutje razcvetelega optimizma in življenjske radosti. Figure nosijo sledi tanagrejskih in drugih arhaičnih antičnih vzorov,

*Francišek Smerdu: Sedeče dekle
(foto: Miran Kambič, ZVKDS Ljubljana)*

vendar v veliki meri prehajajo iz akademskih vzorov v samostojen likovni izraz. Posamezne izdelke je težko datirati, ker jih je kipar najprej oblikoval v mavcu ali žgani glini in kasneje odlil v bron, kar velja za kip Stojeca,⁴⁴ ali klesal v marmor, kot npr. izdelek Počivajoča.⁴⁵ Posamezni kipci so starejši, kakor priča Ležeča (1958).⁴⁶

Bolj raznolike zasnove kažejo Putrihove drobne plastike, v katerih se je otrešel lirike in realnega posnemanja. Zaobljene linije postajajo ostro lomljene in sence so enako pomembne pri zasnovi kot izhodišča anatomije. Vmesno stopnjo predstavljata Bolečina (1950), goli deček, verjetno z ranjeno roko, in ob njem ženski akt Slačenje (1951). Bolj izrazita sta Stojee dekle ter najvišji, v nebo in k pticam segajoči Ptičar (1956). Na Brdu je bil celo v abstrakcijo segajoči kamniti Ženski torzo,⁴⁷ ki pa ga v gradu in popisih iz leta 1998 ni več mogoče najti.

Izbor kipov potrjuje, da so bili posamezni avtorji bolj pri srcu tistim, ki so odločali o krašenju dvorca in parka. Zelo malo je kipov avtorjev, rojenih izven Slovenije, čeprav so nekateri dosegali svetovno slavo. V popisih ni Ivana Meštrovića niti Dušana Džamonje. Ugotovitev je lahko nekoliko krivična, ker so morda ob čiščenju dvorca po Titovi smrti odpeljali tudi kakšen manjši kip, vendar bistvenih sprememb pri kiparskih okrasih ni bilo. Gotovo je veljalo nekakšno nepisano pravilo, da so dvorec v Sloveniji okrasili z deli slovenskih likovnikov. Grad so prenavljali slovenski arhitekti, opremo so izbirali slovenski strokovnjaki ali politiki, pohištvo so delali v slovenskih tovarnah. Redke izjemne dele opreme so uvozili, vendar med njimi ni kipov. Plastik emigranta Franceta Goršeta, kiparja Jakoba Savinška in vseh mlajših, razen Stojana Batiča,⁴⁸ praktično ni. Stojan Batič je povedal, da so nekatere kipe naročili neposredno za Brdo,⁴⁹ drugi so tam kot darila.⁵⁰ Le slučajno izbranega Slavka Krajnc⁵¹ predstavlja kamnit relief z dvema ležečima aktoma, nastalima v verigi podobno kakovostnih izdelkov, starejšega Staneta Kolenca⁵² pa plastika Dekle z violino (1934). Ta zadnja je še vpeta v meštrovičevske oblike Daljnih akordov. Po sobah je najti celo diletantske poskuse nekdaj modnih samoukov, kamor sodi izdelek pisatelja Toneta Svetine.⁵³ Omeniti moramo še Aladina

⁴⁴ Čopič, *Francišek Smerdu*, str. 43.

⁴⁵ Čopič, *Francišek Smerdu*, str. 64.

⁴⁶ Čopič, *Francišek Smerdu*, str. 72.

⁴⁷ Čopič, *Karel Putrih*, str. brez oštevilčenja.

⁴⁸ Trbovlje 1925.

⁴⁹ Oba akta iz žgane gline: Dekle s papigo (1952) in Dekle z draperijo (1952).

⁵⁰ Jeklar (1970). Bronasti odlitek je bil darilo Železarne Ravne.

⁵¹ Celje 1929.

⁵² Litija 1909 – Ljubljana 1989.

⁵³ Bled 1925 – Bled 1998.

⁴² Šijanec, *Sodobna slovenska umetnost*, str. 343. Iz Mihelevega ateljeja so en relief prenesli v Moderno galerijo, drugi je v zasebni lasti v Ljubljani.

⁴³ Čopič, *Francišek Smerdu*, str. 114, 118, 126-127.

Lanca, prav tako z ženskim aktom (1941), vendar v ekspresionističnem stilu, ali Grgo Antunca s kamnitim ženskim torzom (1939) klasičnih oblin in izhodišč.

Izbor kipov v dvorcu se je ustavil pri figuraliki pred uveljavitvijo abstraktnih skulptur in vseh modernejših oblik, materialov ali tehnik. Večina kipov je odlita v bron, slede jim klesani v kamen. Redki so izdelki iz žgane gline. Kljub nasvetom šolanih sodelavcev je opazno, da dolgoletni voditelj Jugoslavije ni bil poseben poznavalec kiparstva. V njegovem uradnem prostoru, knjižnici,⁵⁴ je na najbolj oddaljenem mestu Batičev Dekliški akt. Na omari, za hrbtno fotelja ob pisalni mizi, je v kot odrinjen manjši bronasti posnetek Smerdujevega Ilegalca (1952) in na eni od nižjih omar Kršiničev⁵⁵ kip Mati s hčerko, ki ji spleta kito. Na sami mizi pa se šopiri velik tintnik z umetelno klesanim, kičastim jaguarjem, ki spominja na maske hladilnikov prestižnih avtomobilov. Maršal Jugoslavije bi si lahko izbral drugačen okras, boljso skulpturo, če bi to želel. Kljub temu je zaokrožena zbirka v dvorcu, posebej ženskih aktov, vredna vse pozornosti in jo je potrebno ohraniti kot celoto. Posamezni kipi pa sodijo med vrhunske izdelke zlasti zagrebške kiparske šole in posameznih odmevov iz Prage, mimo katerih ne more noben resen pregled kiparstva petdesetih let v Jugoslaviji.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

Arhiv protokolarnega servisa, Grad Brdo, Brdo

Moderna galerija, Ljubljana, Fototeka

URSKD – Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, Fototeka INDOK

ZVKDS, OE Kranj – Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, organizacijska enota Kranj, Fototeka

LITERATURA

- Bassin, Aleksander, Kržišnik, Zoran, Čopič, Špelca: *Stojan Batič, Pregledna razstava*. Ljubljana : Mestna galerija, 1995.
- Čopič, Jelisava: *Karel Putrih*. Slovenski likovni umetniki. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1961 (brez oštevilčenja).
- Čopič, Špelca: *Frančišek Smerdu*. Ljubljana : Založba Rokus, 2000.
- Čopič, Špelca: *Pola veka slovenačkov vajarstva 1900-1950. Jugoslovenska skulptura, 1870-1950*. Beograd : Muzej savremene umetnosti, 1975.
- Čopič Špelca, Kržišnik, Zoran et alii: *Zdenko Kalin*. Ljubljana : Moderna galerija Ljubljana, 1985.
- Izbrana dela slovenskih avtorjev iz zbirk Moderne galerije 1950-2000*. Ljubljana : Moderna galerija, 2002.
- Jenčič, Beba, Mikuž, Stane: *Stane Keržič 1918-1969*. Kranj. Gorenjski muzej, 1983.
- Kečkemet, Duško: *Ivan Meštrović*. Beograd : Nolit, 1983.
- Kržišnik, Zoran et alii: *Batič, Stojan*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1967.
- Kržišnik, Zoran: *Batič*. Ljubljana : ČZP Komunist, 1977.
- Kržišnik, Zoran: *Boris Kalin*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1958.
- Pirnat – Spahić, Nina, Menaše, Lev: *Akt na Slovenskem, II. kiparstvo*. Ljubljana : Cankarjev dom, Jakopičeva galerija, 2000.
- Šijanec, Fran: *Sodobna slovenska likovna umetnost*. Maribor : Založba Obzorja, 1961.
- Vodnik po partizanskih poteh*. Ljubljana : Založba Borec, 1978.

⁵⁴ Možne so manjše predstavitev kipov po prostorih, vendar večjih premeščanj ni bilo.

⁵⁵ Lumbarda 1897 – Zagreb 1982. V hrvaških zapisih ima kip naslov Pleti me pleti, majčice.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Statuensammlung in Brdo bei Kranj

Im Schlosspark Brdo ist eine Sammlung von dekorativen Bronzestatuen erhalten, die überwiegend in den vierziger Jahren des 20. Jahrhunderts entstanden sind und die Regierungsvilla Bled geschmückt hatten, in den siebziger Jahren aber in den Schlosspark Brdo verlegt wurden. Ihre Schöpfer sind Tine Kos, Zdenko Kalin und Karel Putrih. Zwei Statuen kamen später hinzu: die von Antun Augustinčič und Stane Keržič. Die Sammlung spiegelt die Entwicklung der slowenischen Bildhauerkunst hin zum sozialistischen Realismus und zum Teil dessen Überwindung wider.

Gesondert behandelt wird im Beitrag eine weitere Sammlung von 45 Statuen, die Säle, Gänge und Appartements von Schloss Brdo schmücken. Von einigen Ausnahmen abgesehen entstanden alle diese Werke in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Sie reichen von Jugendstil über Expressionismus bis zur stark betonten Neuen Sachlichkeit. Die meisten Plastiken entstanden im Schatten modernisierter antiker Ideale. Unter den Meistern herrschen die in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen an der Akademie in Zagreb ausgebildeten Bildhauer vor, im Vordergrund stehen Angehörige der sogenannten Gruppe der

Unabhängigen (Neodvisni). Ihre Werke bilden zusammen mit den Gemälden von France Pavlovec, Maks Sedej, France Mihelič u.a.m. einen recht repräsentativen Querschnitt der schöpferischen Kunst einer Generation. Bei der Ausschmückung von Appartements, Sälen und Gängen fügten die Schlossnutzer noch einige figürliche Werke jüngerer Bildhauer hinzu. Die Motive rühmt nur ausnahmsweise die Arbeiter, Partisanen oder den nationalen Freiheitskampf, was man in einer Residenz Josip Broz Titos mit Recht erwarten würde. Einige derartige Werke befinden sich in weniger frequentierten Personalräumen, der *Ilegalec* (Der Untergrundkämpfer) von Smerdu etwa in einer Bibliotheksecke. Ikonographisch zwar bescheiden, vom Standpunkt der Bildhauerkunst aber sehr interessant ist eine Sammlung von 33 Aktfiguren, davon nicht weniger als 28 Frauenfiguren. Nach seiner Qualität sticht Boris Kalan mit seiner von Michelangelo inspirierten Figur *Prebujajoče jutro II* (Erwachender Morgen II) hervor, ferner Frančišek Smerdu mit seinen lyrischen Miniaturen der in Marmor ausgeführten Rundungen des weiblichen Körpers sowie Zdenko Kalin mit mehreren Bronzearbeiten, vor allem mit seinen manieristisch verlängerten *Letni časi* (Jahreszeiten) im großen Saal. Die Statuen gehen harmonisch in der Architektur auf und bilden einen Bestandteil jener Einrichtung, die auf der Ausgangskonzeption von Vinko Glanz aufbaut und keine späteren Beigaben einer erneuten "Barockisierung" des Schlosses darstellt.